

УДК 332.122

Біттер О. А.,*доктор економічних наук, професор Львівського національного аграрного університету;***Франчук І. Б.,***асистент Львівського національного аграрного університету*

ОСНОВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

У статті розглянуто основні чинники розвитку особистих селянських господарств у малоземельному регіоні. На основі використання статистичних групувань та кореляційно-регресійного аналізу визначено ступінь впливу відібраних чинників на показники інтенсивності виробництва в господарствах населення.

Ключові слова: *селянські господарства, домогосподарство, кореляційно-регресійний аналіз, інтенсивність виробництва, територіальний зріз.*

In the article the basic factors of development of the personal peasant economies are investigated in insufficient land region. On the basis of the usage of the statistical groups and correlation regressive analysis certain degree of influence of the selected factors is estimated on the indexes of intensity of production in the economies of population.

Key words: *peasant farms, household, correlation and regressive analysis, production intensity, microscopic territory selection.*

Постановка проблеми. Структурні та соціальні зміни в аграрному секторі економіки України відбуваються у складних та суперечливих умовах. Затяжна криза далеко не подолана, інвестиційні та інноваційні процеси залишаються недостатньо динамічними, занепадають та деградують сільські території. За таких несприятливих умов важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни відіграють особисті селянські господарства, особливо у малоземельних регіонах. Вони не лише дають вагому частку у загальному обсязі сільськогосподарського виробництва, а й забезпечують зайнятість значної, а в деяких сільських територіях і переважаючої частини мешкан-

ців сіл. Тому дослідження чинників розвитку цих господарств залишається актуальним.

Питанням функціонування особистих селянських господарств, підвищенню ефективності їх функціонування присвячено чимало праць дослідників. У них охоплено широке коло питань. Водночас низку проблем подальшого існування і розвитку таких господарств ще не вирішено. Неврегульованість питань власності на землю та майно, диспаритет цін поряд із причинами соціального характеру знищують ефективність та конкурентоспроможність. Це дає підстави для обґрунтування пропозицій зі стимулювання виробництва у аграрних формуваннях і стримування його в особистих селянських господарствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку особистих селянських господарств відображені у працях вітчизняних вчених-економістів: П. С. Березівського, В. Г. Галанця, В. В. Линчука, Є. Й. Майович, В. В. Юрчишина та ін. Проте потребують подальшого дослідження регуляторна роль держави, проблеми забезпечення фінансової підтримки через бюджетну систему, страхові, кредитні та податкові механізми. Всі ці механізми можуть ефективно використовуватись лише за умови глибокого дослідження основних чинників розвитку особистих селянських господарств.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення основних чинників активності включення особистих селянських господарств у ринковий процес через реалізацію виробленої продукції. Для аналізу використано дані статистики домогосподарств Львівської області за 2004-2006 рр. у розрізі різних доходних груп. Необхідність використання даних за три роки викликана потребою забезпечення достатнього обсягу статистичної вибірки.

Виклад основного матеріалу. У процесі кореляційно-регресійного аналізу відібрано такі результативна (y) і факторні (x) ознаки: y – вартість реалізованої продукції особистими селянськими господарствами на одного члена домогосподарства, грн.; X_1 – обсяг сукупного доходу домогосподарств на одну особу в місяць, грн.; X_2 – обсяг грошових доходів домогосподарств на одну особу в місяць, грн.; X_3 – вартість спожитої продукції виробленої в особистому господарстві на одну особу в місяць, грн.; X_4 – середній розмір домогосподарства, осіб; X_5 – питома вага пенсій у грошових доходах домогосподарств, %. Відібрані дані по 11 доходних групах домогосподарств були консолідовані за 2004-2006 рр. Для забезпечення порівняннос-

ті вартісних показників за 2004-2005 рр. їх проіндексовано відповідно до величини середньорічного індексу інфляції.

Розрахунки проводилися за допомогою стандартної програми EXCEL. Зокрема, було отримано кореляційну матрицю, яка показала, що між величиною сукупних і грошових доходів домогосподарств та їхньою схильністю до реалізації продукції особистих селянських господарств на ринку практично немає.

Аналогічний висновок стосується й інших факторних ознак, крім ХЗ – вартості спожитої продукції, виробленої в особистому господарстві. Коефіцієнт парної кореляції між у та ХЗ становить 0,62, що засвідчує високий рівень тісноти взаємозв'язку між ними. Таким чином, економічна поведінка особистих селянських господарств практично незалежна від рівня добробуту їхніх власників. Як бідні, так і багатші домогосподарства мають однаково низький рівень активності на ринку. Лише ті господарства, які більше споживають виробленого ними ж продовольства, реалізують його також більше. Такий висновок впливає з аналізу статистики домогосподарств.

Коефіцієнт множинної кореляції між результативною та факторними ознаками становить 0,715, а коефіцієнт детермінації – 0,511. Отже, зміни в результативній ознаці на 51,1% визначаються змінами в факторних ознаках. Рівняння регресії має такий вигляд:

$$Y = 22,03 - 0,088X1 + 0,116 X2 + 0,476 X3 + 2,508 X4 + 0,184 X5.$$

Одночасно проводився аналіз схильності домогосподарств різних доходних груп до споживання виробленої в особистих селянських господарствах продукції. Для цього при незмінності чотирьох відібраних факторних ознак (ХЗ було виключено з аналізу) було змінено результативну ознаку (у) – вартість спожитої продукції на одну особу в місяць, грн. Аналіз матриці коефіцієнтів кореляції також показав повну відсутність взаємозв'язку між факторними ознаками та результативною. Хоча коефіцієнт множинної кореляції становить 0,53. Це означає, що доходний зріз аналізу економічної поведінки особистих селянських господарств не забезпечує виявлення вагомих чинників їхньої економічної поведінки.

Поряд з аналізом схильності домогосподарств різних доходних груп до споживання і реалізації виробленої в особистих селянських господарствах продукції, не менш важливим є територіальний зріз аналізу досліджуваної проблеми. У Львівській області спостерігається значна диференціація обсягу виробництва валової продукції сільського господарства в особистих селянських господарствах з розрахунку на 1 га угідь (у) – від

4513 грн. у Пустомитівському районі до 2207 – у Сколівському (за даними разового обстеження господарств).

Основними чинниками, які мають вплив на зміни у величині результативної ознаки, на нашу думку, є: Х1 – грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь, грн. Х2 – припадає сільськогосподарських угідь на одне особисте селянське господарство, га; Х3 – припадає осіб працездатного віку на одне особисте селянське господарство; Х4 – припадає голів великої рогатої худоби на одне особисте селянське господарство.

Аналіз матриці коефіцієнтів кореляції показав наявність впливу усіх відібраних факторних ознак на величину результативної ознаки. Коефіцієнт множинної кореляції становить 0,837, а коефіцієнт детермінації – 0,701. Отже, відібрані чинники визначають коливання результативної ознаки на 70,1%.

Результати кореляційно-регресійного аналізу дають підстави для таких висновків:

Коефіцієнт кореляції між грошовою оцінкою 1 га сільськогосподарських угідь і обсягом виробництва валової продукції на 1га угідь в особистих селянських господарствах становить 0,31. Це свідчить про те, що селяни активніше використовують сільськогосподарські угіддя в тих адміністративних районах, в яких вони мають кращу якість. У такому випадку від них вимагається менше трудових зусиль для отримання запланованого результату.

Коефіцієнт кореляції між кількістю осіб працездатного віку, що припадає в середньому на одне особисте селянське господарство, і результативною ознакою становить 0,32. Таким чином, збільшення чисельності працездатних осіб в господарстві призводить до зростання вартості отриманої з 1 га продукції.

Коефіцієнт кореляції між кількістю голів великої рогатої худоби на одне господарство і результативною ознакою становить – 0,40. З цього можна дійти висновку: зростання чисельності поголів'я тварин в особистому селянському господарстві призводить до скорочення обсягу виробництва на 1 га угідь. Очевидно, що в тих регіонах, у яких селяни отримали більші за розміром земельні паї, вони утримують більше голів худоби, однак при цьому загальну інтенсивність використання угідь знижують.

Коефіцієнт кореляції між розміром сільськогосподарських угідь на одне господарство та обсягом виробництва валової продукції на 1 га обернений і становить – 0,63. Зв'язок між цими показниками можна вважати тісним. Отже, зростання факторної ознаки призводить до зменшення результативної.

Чим більше в господарствах наявних сільськогосподарських угідь, тим менш інтенсивно вони використовуються, що призводить до скорочення обсягів виробництва на 1 га. Теоретичний висновок про те, що основним видом обмежених ресурсів у особистих селянських господарствах є запаси праці їхніх власників, отримав своє підтвердження на емпіричному матеріалі.

Рівняння регресії, яке описує залежність результативної ознаки від факторних, має такий вигляд:

$$Y = 5898,3 + 0,126X_1 - 657,6 X_2 - 1001,2 X_3 - 44,3 X_4.$$

За аналогічними показниками проводилося результативне групування. До першої групи віднесено адміністративні райони Львівської області з обсягом виробництва валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь в особистих селянських господарствах до 2700 грн., до другої групи – 2701-3400 грн., до третьої – понад 3401 грн. Результати статистичного групування підтвердили наявність таких же взаємозв'язків, як і при проведенні кореляційно-регресійного аналізу. Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь від нижчої до вищої групи, а також чисельність працівників зростають; натомість наявність сільськогосподарських угідь в середньому на одне господарство, а також чисельність поголів'я великої рогатої худоби – зменшується.

Наступним зрізом факторного аналізу розвитку особистих селянських господарств стало порівняння обсягів виробництва продукції на 1 га сільськогосподарських угідь у приміських, середньовіддалених та віддалених адміністративних районах Львівської області. До приміських районів належать Пустомитівський, Сокальський, Дрогобицький, Стрийський, які безпосередньо прилягають до великих міст. Інтенсивність виробництва в особистих селянських господарствах приміських районів значно вища порівняно з іншими регіонами у зв'язку з наявністю ринків збуту продукції рослинництва і тваринництва, зокрема ранньої овочевої продукції. Результати проведеного групування показали значно вищі показники обсягів виробництва валової продукції у приміських районах порівняно з середньо віддаленими та віддаленими (табл. 1).

Важливим чинником розвитку особистих селянських господарств є їхнє розміщення в різних за чисельністю жителів сільських населених пунктах. У результаті групування сіл Львівської області на особливо малі (з чисельністю жителів до 199 чол.), малі (з чисельністю жителів від 200 до 499 чол.), середні (з чисельністю жителів від 500 до 999 чол.) та великі (з чисельністю жителів понад 1000 осіб) було встановлено значні відмінності

в демографічних характеристиках особистих селянських господарств, а також в результатах їхньої діяльності (табл. 2).

*Таблиця 1.
Виробництво валової продукції в порівнянних цінах 2000 року в особистих селянських господарствах з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь адміністративних районів Львівської області, 2005 р.*

Групи районів за ступенем наближеності до великих міст	Кількість районів у групі	Адміністративні райони	Виробництво валової продукції на 1га сільськогосподарських угідь
I – приміські	5	Пустомитівський, Сокальський, Дрогобицький, Стрийський, Самбірський	3351
II – середньовіддалені	10	Камянка-Бузький, Жовківський, Яворівський, Миколаївський, Городецький	3132
III – віддалені	5	Радехівський, Бродівський, Буський, Перемишлянський, Жидачівський, Сколівський, Турківський, Золочівський, Старосамбірський, Мостиський	2900
Разом і в середньому	20		3046

*Таблиця 2.
Показники розвитку особистих селянських господарств залежно від розміру сільських населених пунктів, 2005 р.*

Показник	Всього	У тому числі в селах з чисельністю жителів			
		до 199	200-499	500-999	1000 і більше
Кількість сіл	1846	505	588	462	291
У них жителів, тис. осіб	1048,9	50,5	197,9	322,7	477,8

Середня людність села, осіб	568	100	337	698	1642
Питома вага осіб працездатного віку, %	55,0	49,9	52,0	54,2	57,2
Припадає працездатних на 1 господарство, осіб	1,65	1,14	1,38	1,63	1,86
Питома вага зайнятих у чисельності працездатних	31,0	33,7	34,2	31,4	29,2
Посівні площі на 1 господарство, га	0,94	1,18	1,12	0,99	0,76
Посівні площі на 1 жителя, га	0,31	0,52	0,42	0,33	0,23
Поголів'я ВРХ на 100 осіб, голів	31,1	44,6	40,2	33,6	24,2
Кількість тракторів на 100 га посівної площі, одиниць	2,8	2,1	2,2	2,8	3,5

Питома вага осіб працездатного віку в особливо малих селах у 2005 р. становила 49,9%, тоді як у великих селах цей показник складав 57,2%, а чисельність працездатних у розрахунку на одне господарство – відповідно 1,14 і 1,86. Зате питома вага осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах у загальній кількості працездатних при переході від нижчої до вищої групи, навпаки, знижувалася.

Так само від групи до групи зменшується величина посівної площі з розрахунку на одного сільського жителя та на одне господарство, а також поголів'я великої рогатої худоби. Разом з тим, кількість тракторів на 100 га посівної площі із зменшенням чисельності жителів у сільському населеному пункті також знижувалася.

Загалом можна дійти висновку, що в малих селах Львівської області розвиток особистих селянських господарств відбувається значно інтенсивніше, ніж у великих.

Господарі в малих селах обробляють значно більші площі посівів, утримують більше голів худоби, незважаючи на гірші показники технічного забезпечення і гірші демографічні характеристики родин. Це пов'язане насамперед з обмеженими можливостями працевлаштування за межами господарств у малих селах порівняно з великими.

Проведений аналіз схильності домогосподарств різних доходних груп до споживання і реалізації виробленої в особистих

господарствах продукції не показав значного впливу на них обсягу середньодушових грошових доходів. Однак порівняння динаміки показників грошових доходів сільського населення і обсягів виробництва валової продукції особистих селянських господарств у порівнянних цінах на 100 га сільськогосподарських угідь за 1999-2006 рр. показало наявність оберненого взаємозв'язку між ними.

Зауважимо, що для забезпечення порівнянності показників величина середньодушового грошового доходу була скоригована на інтегрований індекс інфляції (табл. 3). З даних таблиці 3 видно, що за досліджуваний період перший показник неухильно зростав, а другий, навпаки, знижувався.

Таблиця 3.
Грошові доходи сільського населення і виробництво валової продукції особистих селянських господарств на 100 га сільськогосподарських угідь

Рік	Грошовий дохід на 1 сільсько-го жителя в місяць, грн.	Скоригований грошовий дохід на 1 сільського жителя в місяць, грн.	Виробництво валової продукції в порівнянних цінах в особистих селянських господарствах на 100 га угідь, грн.
1999	61,43	126,24	750,0
2000	79,20	126,96	730,0
2001	98,91	141,57	527,6
2002	146,17	207,55	586,3
2003	168,04	226,80	531,8
2004	215,81	267,23	497,4
2005	328,81	358,73	481,1
2006	423,92	423,92	465,6

Коефіцієнт кореляції між рівнем середньодушового доходу сільського населення у місяць і виробництвом валової продукції особистих селянських господарств на 100 га сільськогосподарських угідь становить – 0,7743, що свідчить про тісний взаємозв'язок між ними. Коефіцієнт детермінації становить 0,60, тобто зміни в результативній ознаці на 60% визначаються змінами у факторній. Рівняння регресії, яким описується залежність між результативною і факторною ознаками має вигляд:

$$Y = 753,6 - 0,776x$$

Висновки. Отже, серед усіх виявлених нами взаємозв'язків розвитку особистих селянських господарств з іншими соціально-економічними показниками найтіснішим виявився останній. Причому факторна ознака має надзвичайно динамічний характер.

Крім того, вона піддається державному регулюванню. Інші проаналізовані чинники, зокрема місце розташування особистого селянського господарства, якість використовуваних сільськогосподарських угідь практично не регулюються. Тому саме на основі рівняння взаємозв'язку між величиною грошових доходів сільського населення і продуктивністю сільськогосподарських угідь в особистих селянських господарствах можна прогнозувати подальший їх розвиток. Збільшення середньомісячного грошового доходу на одного сільського жителя на 100 грн. призводить до зменшення обсягу виробництва валової продукції на 77,6 грн. з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь.

Література

1. Гринько Ф. І. Теорія статистики: Навч. посіб. / П. Г. Вашків, П. І. Пастер, В. П. Сторожук, С. І. Ткач. / К.: Либідь, 2001. – 319 с.
2. Гринько Ф. І. Методика економічних досліджень. – Львів: Українські технології, 2001.
3. Ганін В. І., Ганіна Н. В., Гурова К. Д. Методологія соціально-економічного дослідження. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.
4. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. Львів: Світ, 2001. – 415 с.
5. Тарасенко І. О. Статистика: Навч. посіб. / І. О. Тарасенко. / К., 2006. – 340 с.